

KIHÚLT SALAK

A belső fény kihúnyni látszik,
Sötétben kell eljutnom odaátig.
Sötétben kell kitalálnom magamból,
Hogy odaérve a külső sötétség
Megjelöletlen határvonalára

A két sötétség tompa lobbanásban
Kioltsa egymást bennem valahára.
Ne ébredj fel már, aki bennem alszol,
Ne gyújts világosságot bent, ne tépd szét
Az évek mélyülő feketeségét.

Ne gyújts tüzet, nem kell, hogy újra lássam
Homályba veszett vonásaidat,
Maradt-e még utánam bármi hátra.
Láng, szenvedély helyén kihúlt salak.
Sötét van. Többé ne is lássalak.

Denis Diderot

BESZÉLGETÉSEK „A TÖRVÉNYTELEN FIÚ”-RÓL (II)

Lőrinszky Ildikó fordítása

Második beszélgetés

Másnap elsétáltam a domb lábához. A táj zord volt és kihalt. A távolban egy-egy tanyát lehetett látni a síkságon; azon túl egyenetlen, tépett heglánc szegélyezte a látóhatár egy darabját. Tölgyek árnyéka borult ránk, s a közeli bűvőpatak tompa zúgása hallatszott. Abban az évszakban jártunk, amikor a föld bő termésével jutalmazza az ember munkáját és verítékét. Dorval érkezett elsőként. Odaléptem hozzá anélkül, hogy észrevettem volna. A természet látványának adta át magát. Mellkasa kidagadt. Mélyen beszívta a levegőt. Tekintete figyelmesen szemügyre vette a látvány minden részletét. Arcki-fejezéséből követni lehetett, milyen benyomások érik; s lassacskán magam is átéltem elragadtatását, amikor szinte öntudatlanul felkiáltottam: „Varázslat tartja fogva!”

Meghallotta kiáltásomat, és elérzékenyült hangon így felelt: „Így van. Itt látja az ember igazán a természetet. Íme a költői ihlet szentélye. Valaki lángelmével született? El-

hagyja a várost és lakóit. Szíve arra ösztönzi, hogy könnyeit egy vízesés csillámló kristálycseppjeibe hullassa; virágot helyezzen egy sírra; könnyed léptekkel belegázoljon a mező harmatos pázsitjába; ráérősen végigsétáljon a termékeny vidékeken; nézze, ahogy az emberek munkájukat végzik; elrejtőzzön az erdők mélyére. Szereti azok titkos rettenetét. Bolyong. Egy rejtett zugot keres, melyből ihletet meríthet. Kinek a hangja mosódik a hegyről lezúduló vízesés zajába? Ki képes megérezni egy elhagyott hely fenségességét? Ki töpreng a magány csendjében? Ő. Költőnk egy tó partján lakik. Tekintetét a víz felszínén nyugtatja, lángelméje kitarul. Ott ragadja magával e hol nyugodt, hol féktelen szellem, mely kénye-kedve szerint felkavarja vagy megnyugtatja lelkét... Ő, Természet, minden jót te ölelsz kebledre! Te vagy minden igazság termékeny forrása!... Csak az erény és az igazság méltók e világon arra, hogy foglalkozzam velük... Az ihletet mindig valamilyen természeti tárgy hívja elő. Ha a szellem megpillantotta e tárgyat változatos és meglepő formáiban, nem szabadulhat tőle, felbolydul, nyughatatlanság kínozza. Felhevül a képzelet; fellobban a szenvedély. Az ember először meglepődik, aztán ellágyul, méltatlankodik, dühbe gurul. Ihlet nélkül az igazi eszme vagy meg sem születik, vagy – ha véletlenül mégis rátalálunk – nem tudjuk követni... A költő érzi, mikor érkezik el az ihlet pillanata; az áhítatos elmélkedés után. Finom remegést érez, mely a mellkas tájékán kezdődik, aztán néhány pillanat alatt egész testén végigfut. Egy idő után már nem is remegésről van szó; a költőt magas, szűnni nem akaró láz hevíti, mely elállítja lélegzetét, felemésztí, megöli: ám lelket és életet tölt mindabba, amihez csak hozzáér. Ha e láz tovább növekedne, a költő szelleme sokaságát látná maga előtt. Szervedélye már-már az őrjöngés határát súrolná. Csak az hozhatna számára enyhülést, ha engedné kiáradni magából a tengernyi eszmét, mely lelkében izeg-mozog, lökdösődik, üldözi egymást.”

Dorval e pillanatban maga is átélte az állapotot, melyet lefestett. Nem feleltem. Csend telepedett közénk, s láttam, hogy lassan lecsillapul. Aztán úgy kérdezte, mint aki mély álomból ébred: „Hol is tartottam? Mit akartam mondani? Már nem emlékszem.

ÉN Azokról a gondolatokról kívánt beszélni, amelyek a kétségbeesett Clairville jelenete kapcsán jutottak eszébe a szenvedélyekről és kifejezésükről, a deklamációról és a pantomimról.

DORVAL Először is, nem szellemes szereplőket kell teremteni, hanem a körülményeket kell úgy alakítani, hogy azzá váljanak...”¹¹

Dorval olyan gyorsan hadarta e szavakat, hogy érezte, lelke még mindig háborog; elhallgatott: s hogy kívárja, míg ismét lecsillapul, vagy inkább, hogy a belsejében dúló vihart egy még hevesebb, ám múló érzellemmel ellensúlyozza, a következő történetet mesélte el:

„A faluban, melyet ott a két hegy közti szorosban lát, s amelynek háztetői a fák lombja fölé magasodnak, egy paraszttasszony elküldte férjét rokonaihoz, akik a szomszédos tanyán laknak. A szerencsétlen férfit megölte egyik sógora. Másnap elmentem a házba, ahol az eset történt. Ott olyan képet (*tableau*) láttam, és olyan beszédet hallottam, amelyet azóta sem felejtettem el. A halott egy ágyon feküdt kiterítve. Meztelen lába lelógott a földre. Felesége kibomlott hajjal térdelt a padlón. Férje lábát kezébe fogta; zokogásban tört ki, és azt mondta, olyan megrázóan, hogy mindenkinek könny szökött a szemébe: »Ő, istenem! Amikor ide küldtelek, nem gondoltam, hogy e lábak a

¹¹ A szúrás feltehetően Marivaux-nak szól.

halálba visznek. « Azt hiszi, hogy egy előkelőbb asszony nagyobb pátozusra lett volna képes? Nem. Az adott helyzetben ugyanígy fogalmazott volna. Lelkét a pillanat tartotta volna fogva; a művésznek pedig azt kell megtalálnia, amit bárki más mondana hasonló helyzetben; vagyis aki csak hallaná, rögtön magára ismerne.

A nagy ügyek, a nagy szenvedélyek. Íme, ez a nagy beszédek, az igaz beszédek forrása. A halál pillanatában szinte mindenki jól beszél.

Clairville jelenetében nekem az tetszik, hogy nincs benne semmi más, mint ami a szenvedélyből, a végletes szenvedélyből fakad. A szenvedély egy főgondolathoz kötődik. Elhallgat, majd visszatér e gondolathoz, szinte mindig felkiáltás formájában.

E jelenetben a nálunk oly ritkán használt pantomimot alkalmazom; s ön is érezhetne, milyen sikerrel!

Színarabjainkban túl sokat beszélünk; ennek pedig az a következménye, hogy a színészek nem játszanak eleget. Elveszítettünk egy művészetet, amelynek lehetőségeit az ókoriak jól ismerték. A pantomimosok korábban valamennyi társadalmi szerepet (*conditions*) eljátszották: királyokat, hősöket, zsarnokokat, gazdagokat, szegényeket, városiakokat és vidéki embereket alakítottak, minden egyes helyzetből kiválasztva a legjellegzetesebb vonásokat, minden egyes cselekedetből kiemelve a legtalálhatóbb elemeket. Timokratész, a filozófus, aki egyszer végignézett egy ilyen előadást, amelytől szigorú jelleme mindaddig távol tartotta, azt mondta: »*Quali spectaculo me philosophiae verecundia privavit!*«¹² Timokratész szégyenérzete alaptalan volt; és nagy örömtől fosztotta meg a filozófust. A cinikus Démétriosz a hangszereknek, a hangoknak és a díszletnek tulajdonította az előadás hatását; egy pantomimos ezt hallván így felelt: »Nézd meg, hogy játszom egyedül; és aztán mondj a művészetemről, amit csak akarsz.« A fuvolák elhallgatnak. A pantomimos játszik, a filozófus pedig elragadtatottan felkiált: »*Nemcsak látlak; hallak is. A kezeddal beszélsz hozzám.*«¹³

Ugyan milyen hatást ne tudna elérni e művészet, ha a beszéddel társítanák? Miért választottuk szét, amit a természet összekötött? A taglejtés vajon nem követi minden pillanatban a beszédet? Ezt még soha nem éreztem annyira, mint e mű írása közben. Azon gondolkodtam, mit is mondtam, milyen választ kaptam; s mivel nem találtam mást, mint mozdulatokat, odaírtam a szereplő nevét, a név alá pedig azt, mit csinált. A második felvonás második jelenetében azt mondom Rosalie-nak: *Ha úgy adódna... hogy meglepően venné észre... hogy szívét olyan érzés ragadja el, amelyet esze bűnösnek ítél... Én már tudom, mily kegyetlen helyzet ez!... Mennyire szánám!*

Ő így felel: *Szánjon hát... Szánom is, de a szánakozás gesztusával; és nem hiszem, hogy van érző ember, aki másképp cselekedett volna. De egyébként is hány és hány olyan helyzet van, ahol szükségszerű a csend? Olyan tanácsért fordulnak önhöz, amelylyel a tanácskérőnek – ha megfogadja – életéről, ha nem, akkor becsületéről kellene lemondania? Ön nem lesz sem kegyetlen, sem aljas. Gesztusokkal fejezné ki tehetetlenségét; és a másokra bízna a döntést.*

Még azt láttam ebben a jelenetben, hogy egyes helyeket szinte teljes egészében a színészre kellene bízni. Neki kell eldöntenie, mihez kezd a megírt jelenettel, bizonyos

¹² Részlet Lukianosz BESZÉLGETÉS A TÁNCRÓL (PERI ORKHÉSZEÓSZ) című művéből, melyet Diderot latin fordításban idéz. „*Micsoda látványtól fosztott meg idáig az a körülmény, hogy szégyelltem magamat a filozófia előtt!*” (Lukianosz: BESZÉLGETÉS A TÁNCRÓL. Fordította és az utószót írta Trecsényi-Waldapfel Imre. Magyar Helikon, 75. o.)

¹³ „*Hallom, amit cselekszel, ember, és nemcsak látom, hanem úgy tetszik nekem, hogy kezeid megszólalnak!*” (In: Lukianosz: BESZÉLGETÉS A TÁNCRÓL. I. k. 67. o.)

szavakat elismételhet, egyes gondolatokra többször is visszatérhet, néhányat kihagyhat, másokat hozzátehet. A *cantabile*kben a zeneszerző hagyja, hogy egy nagy énekes szabadon kibontakoztassa ízlését és tehetségét: csak a fontosabb hangközöket jelöli be egy szép dalban. A drámaírónak – ha jól ismeri színésztét – ugyanezt kellene tennie. Mi hat ránk, amikor olyan embert látunk, akit valamilyen nagy szenvedély hevít? Az, amit mond? Néha. Ami viszont mindig a szívünkbe markol, azok a kiáltások, alig érthető szavak, az elcsukló hang, egy-egy szaggatottan kiejtett szótag, valami furcsa sutogás, a torok mélyéről előtörő, fogak között átszűrődő moraj. A heves érzelm elakasztja a lélegzetet, és feldúlja a szellemet, a szavak szótagokra töredeznek, a gondolatok ide-oda csaponganak; az ember számtalan témába belekap; egyiket sem fejezi be; és azt a néhány érzést leszámítva, amelyet lelke első felindulásában tár elénk, s melyekhez folyton-folyvást visszatér; a többi nem egyéb, mint halk és zavaros moraj, elhaló hangok, tagolatlan szavak, mondatok sora, s ezeket a színész jobban ismeri, mint a drámaíró. A hang, a hangszín, a gesztus, a mozdulatok a színész hatáskörébe tartoznak; és ez hat ránk igazán, különösen a nagy szenvedélyek látványában. A színész adja meg a beszéd savát-borsát. Ő juttatja el a néző füléhez a hangsúly erejét és igazságát.¹⁴

ÉN Néha az jutott eszembe, hogy az igazi szerelmek beszédét nem olvasni kell, hanem hallani. Hiszen – gondoltam – nem a *szeretem* kifejezés győzedelmeskedett egy szemérmes nő merevségén és szigorán, egy kacér nő tervein, egy érzékeny asszony ényén: hanem a remegő hang, amelyen kimondták; a könnyek és a tekintet, melyek kísérték. E gondolat arra rímel, amiről az imént beszélt.

DORVAL Pontosan. A szenvedély igaz hangjainak ellentéte az a csacsogás, amit *tirádának* nevezünk. Nincs, ami ennél nagyobb tapsot kapna, s ami ennél ízléstelenebb volna. Egy színházi előadásban a nézővel annyit kell törődni, mintha ott sem lenne. A darabban valami kifejezetten neki szól? A szerző eltávolodott témájától, a színész kilépett szerepéből. Mindketten elhagyták a színpadi emelvényt. Ott látom őket a közönség soraiban; és amíg tart a tiráda, a cselekményt szerintem felfüggesztették, a színpad üres marad.

Egy színdarab felépítésében a beszéd egységére az előadásban a hangsúly egysége felel. E két rendszer nemcsak a komédiában és a tragédiában, hanem akár két komédiában vagy két tragédiában is más és más lehet. Amennyiben ez nem így van, hiba csúszott a darabba vagy az előadásba. A szereplők között ilyenkor nincs meg az a kapcsolat, megfelelés, amelynek mindenképpen érezhetőnek kell lennie, még az ellentétekben is. Az előadásban bántó disszonanciákat éreznénk. A darabban felismernénk valakit, aki nem illik a társaságba, ahova bevezették.

A hangsúly egységét a színésznek kell éreznie. Egész életén át ezen kell dolgoznia. Ha hiányzik belőle e képesség, ritkán talál rá a megfelelő hangra, játéka hol gyenge, hol túlzó lesz, helyenként jó, egészében véve rossz.

Ha egy színész mindenáron arra törekszik, hogy megtapsolják, túlzásokba esik. Rossz játéka valaki más játékára is rányomja bélyegét. Nincs többé egység szerepe megformálásában. Így az előadás egészében sincs. A színpadon hamarosan nem látok mást, mint valami lármás gyülekezetet, ahol mindenki úgy beszél, ahogy neki tetszik; unatkozni kezdek; befogom a fülem, és elmenekülök.

Szívesen beszélnék önnek arról, melyik szenvedélyhez melyik hangsúly illik. De e

¹⁴ Vö. CICERO: DE ORATORE (A SZÓNOKRÓL). III. 5.; QUINTILIANUS: DE INSTITUTIONE ORATORIA (SZÓNOKLATTAN). XI. 3–4.

hangsúly annyiféleképpen változik; oly nehezen megfogható és oly kényes téma ez, mely mindennél jobban érezteti az összes létező vagy valaha volt nyelv fogyatékoságát. Pontos elképzelésünk van valamiről; a gondolat jelen van az emlékezetben. A kifejezést keressük? Sehogy se leljük. Mély és magas tónusokat, gyors és lassú ritmusokat, szelíd és erős kifejezéseket vegyítünk egymással: ám a szavakból szőtt háló még mindig túl gyenge, semmi nem marad meg benne. Ki tudná leírni, hogyan kell elszavalni az alábbi verssorokat:

»Gyakran látták, amint jártak egymás után?
Az erdő sűrűjén találkoztak talán?»¹⁵

A kíváncsiság, az aggodalom, a fájdalom, a szerelem és a szégyen keveréke ez, melyet a legrosszabb kép (*tableau*) hívebben állítana elő, mint a legjobb beszéd.

ÉN Eggyel több ok arra, hogy pantomimot írjunk.

DORVAL Kétségtelen, hiszen a hanglejtés és a gesztus kölcsönösen meghatározzák egymást.

ÉN Csakhogy a hanglejtést nem lehet lejegyezni, míg a gesztus esetében ez könnyen megoldható.”

Dorval itt rövid szünetet tartott. Majd azt mondta:

„Szerencse, hogy egy korlátolt ítélőkészséggel, átlagos éleslátással megáldott, ám igen érzékeny színésznő könnyen megragad egy adott lelkiállapotot, és gondolkodás nélkül megtalálja azt a hangsúlyt, mely képes kifejezni a sok különböző érzelmet, mely itt egybeolvad, olyan helyzetet teremtve, amelyet a legbölcsebb filozófus sem tudna megfejteni.

A költők, színészek, zenészek, festők, a legkiválóbb énekesek, a nagy táncosok, a gyengéd szeretők, az igazi hívők, ez az egész lelkes és szenvedélyes társaság mélyen érez, és keveset gondolkodik.

Őket nem az előírás; valami váratlanabb, ösztönösebb, bensőségesebb, titokzatosabb és biztosabb dolog vezeti, ez világítja meg szellemüket. Nem tudom elmondani önnek, milyen nagyra tartok egy nagy színészt, egy nagy színésznőt. Mennyire büszke volnék, ha rendelkeznék e tehetséggel. Magányosan széles e világban, szabadon határozva sorsomról, előítéletektől mentesen valaha színész akartam lenni; s ha biztosítanának, hogy olyan sikerem volna, mint Quinault-Dufresne-nek,¹⁶ holnap az leszek. Csak a középszerűség veszi el az ember kedvét a színháztól; és bármilyen mesterségről legyen is szó, csak a rossz erkölcsök tehetik szégyenletessé. Racine és Corneille mögött mindjárt ott látom Baront,¹⁷ Desmares-t,¹⁸ De Seine-t;¹⁹ Molière és Regnard mögött az idősebb Quinault-t és nővérét.²⁰

Szomorúsággal töltött el, amikor előadásra menet arra gondoltam, milyen hasznosak a színházak, és ehhez képest milyen kevés gondot fordítunk a társulatok összeállí-

¹⁵ Racine: PHAEDRA (1677). IV. 6. 1235–1236. sor. Somlyó György fordítása. In: KLASSZIKUS FRANCIA DRÁMÁK. CORNEILLE, RACINE. Európa, 1984. 699. o.

¹⁶ Quinault-Dufresne (1695–1767) 1712-ben lépett föl először: Oidipusz szerepét játszotta Voltaire tragédiájában.

¹⁷ Baron (1652–1729) Molière tanítványa.

¹⁸ Christine Desmares (1682–1753) Champmeslé unokahúga.

¹⁹ Catherine Dupré, más néven De Seine kisasszony (1706–1759) Quinault-Dufresne felesége.

²⁰ Jeanne Françoise Quinault-Dufresne (1701–1783).

tására. Felkiáltottam: »Ó! Barátaim, ha egyszer elmegyünk Lampedusa²¹ szigetére, s a szárazföldről távol, a tenger habjai között megalapítunk egy boldog emberekből álló kis népet! Ők lesznek a mi prédikátoraink; mi pedig minden bizonnyal tisztességük fontossága szerint választjuk ki őket. Minden nép megtartja a maga sabbatját, nekünk is meglesznek a saját ünnepnapjaink. Olyankor egy szép tragédiát fogunk előadni, mely arra tanítaná az embereket, hogy óvakodjanak szenvedélyeiktől; és egy jó komédiát, amely feladataikra figyelmezteti őket, és kedvet csinál hozzájuk.«

ÉN Remélem, Dorval, hogy ezeken az előadásokon nem a csúfság fogja eljátszani a szépség szerepét.

DORVAL Magam is így gondolom. Még mit nem! Egy drámai műben amúgy is épp elég különös csalást kell elfogadnom, semmi szükség rá, hogy az illúziót még inkább eltávolítsák olyanok, amelyek ellentmondanak érzékeimnek, sőt egyenesen megbotránkoztatnak!

ÉN Az igazat megvallva én néha sajnáltam, hogy ma már nem használjuk az ókorban szokásos maszkokat; azt hiszem, nagyobb türelemmel viseltem volna, hogy egy szép maszkot, mintsem hogy egy csúf arcot dicsérjenek.

DORVAL És a darab meg a színész erkölcsisége közti ellentét vajon nem botránkoztatna meg ugyanígy?

ÉN Előfordult, hogy a néző képtelen volt nevetés, a színész nő pedig pironkodás nélkül megállni.

DORVAL Nem, nem ismerek semmilyen mesterséget, ami oly választékos formákat és feddhetetlen erkölcsöket kívánna meg, mint a színház.

ÉN Csakhogy ostoba előítéleteink nem teszik lehetővé, hogy nagyon válogassunk.

DORVAL Na de igen eltávolodtunk a darabomtól. Hol is tartottunk?

ÉN André jeleneténél.²²

DORVAL Kérem, legyen elnéző e jelenettel. Nekem azért tetszik, mert elfogulatlan-sága rendkívül tisztességessé és kegyetlenné teszi.

ÉN De megszakítja a darab menetét, és a nézők érdeklődése alábbhagy.

DORVAL Mindig örömmel fogom olvasni. Azt kívánom ellenségeinknek, hogy ismerjék meg, foglalkozzanak vele, és soha ne olvassák újra fájdalom nélkül! Mennyire boldog volnék, ha egy családi tragédia lefestése alkalmat adott volna arra is, hogy visszautasítsam egy irigy nép sértéseit, méghozzá úgy, hogy eközben saját hazám magára ismerhet, az ellenséges nemzetet pedig még annak lehetőségétől is megfosztom, hogy megsértődhessen!²³

²¹ „Lampedusa egy elhagyott kis sziget az Afrikai-tengeren, mely Tunisztól és Máltától körülbelül egyforma távolságra helyezkedik el. Halászatra kitűnően alkalmas. A szigetet vad olajfák borítják. A föld művelésre alkalmas volna. A búza és a szőlő biztosan jó termést hozna. Eddig azonban csak egy mohamedán aszkéta és egy rossz pap lakott ott. A bölcs, aki elrabolta az algíri bej leányát, szeretőjével menekült a szigetre, hogy itt jussanak el az üdvözüléshez vezető út végére. A pap, akit Clément testvérnek hívtak, tíz évet töltött Lampedusában, és nemrégiben még a szigeten lakott. Állatokat tartott. Megművelte a földet. Az élelmet egy pincében tárolta, a maradékot pedig a szomszédos partokon árulta, ahol – amíg a pénzből futotta – a földi örömeket hajszolta. A szigeten van egy kis templom, mely két kápolnából áll, a mohamedánok szerint itt található a szent aszkéta és szeretője sírja. Clément testvér az egyiket Mahometnek, a másikat Szűz Máriának szentelte. Ha a közeledő hajó mohamedán jelzést viselt, gyorsan elfújta a Szűz Máriának gyűjtött méceszt, és Mohamednek gyűjtött gyertyát.” (Diderot jegyzete.)

²² A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. III. 7.

²³ A mondat arra utal, hogyan bánnak Angliában a fogságba esett Lysimond-nal és Andréval.

ÉN A jelenet patetikus, de hosszú.

DORVAL Még patetikusabb és még hosszabb lett volna, ha Andréra hallgattam volna. »Uram – mondta, miután elolvasta a szöveget –, ez nagyon jó, de mégiscsak van benne egy kis hiba: merthogy igazság szerint nem teljesen így történtek a dolgok. Ön például azt mondja, hogy amikor megérkeztünk az ellenséges kikötőbe, és engem elszakítottak gazdámtól, többször is *gazdám, kedves gazdám*nak szólítottam; ő a szemembe nézett, tehetetlenül széttárta karját, megfordult, és szó nélkül követte azokat, akik körülvették.

Nem így történt. Azt kellett volna mondania, hogy amikor én *gazdám, kedves gazdám*nak szólítottam, ő meghallotta kiáltásomat, megfordult, a szemembe nézett; kezével önkéntelenül a zsebébe nyúlt; és – mivel semmit nem talált benne, mert a kapzsi angol mindenétől megfosztotta – szomorúan széttárta karját; szemében hideg szánakozással rám nézett; majd elfordult, és szó nélkül követte azokat, akik körülvették. Valójában így történtek a dolgok.

Másutt önkényesen kihagy valamit azok közül a dolgok közül, melyek a legjobban bizonyítják megboldogult édesatyja jóságát; ez igen súlyos hiba. A börtönben, amikor érezte, hogy könnyeim meztelen karjára folynak, így szólt hozzám: »Te sírsz, André! Bocsáss meg nekem, barátom! Miattam kerültél ide: tudom. Én okoztam balsorsodat...« Na tessék, ön sem állja meg sírás nélkül! Nem kellett volna mégis beletenni?

Egy másik helyen még nagyobb szörnyűséget követ el. Amikor édesatyja így szólt hozzám: »Bátorság, gyermekem, ki fogsz kerülni innét: én viszont érzem, hogy elhagy az erőm, itt fogok meghalni«, átengedtem magam fájdalomnak, és az egész cella a zokogásomtól visszhangzott. Akkor édesatyja azt mondta: »André, ne siránkozz, tiszteld az ég akaratát és azok balsorsát, akik itt vannak melletted, és zokszó nélkül tűrik szenvedésüket.« Ez hová lett?

És az angol üzlettárs? Ezt a részt úgy összezavarta, hogy már egy szót sem értek belőle. Édesatyja nekem azt mondta, és ez benne is van a darabban, hogy ez az ember közbenjárt az érdekében, és az, hogy ott lehettem mellette, minden bizonnyal egyik első jótéteménye volt. De aztán hozzátette: »Ó, gyermekem! Ha az Úr csak annyi vigaszt adott volna, hogy e kegyetlen órában magam mellett tudhatlak, már akkor is mennyi hálával tartoznék neki!« Mindebből semmit sem találok az ön irományában. Uram, vajon tilos-e a színpadon kiejteni Isten nevét, e szent nevet, melyet édesatyja oly sokszor vett a szájára? – Nem hiszem, André. – Attól félt, hogy kiderül, édesatyja keresztény volt? – Egyáltalán nem, André. A keresztény erkölcs oly szép! De miért kérdezi ezt? – Köztünk szólva azt beszélük... – Mit? – Hogy ön... egy kissé... szabadgondolkodó; és annak alapján, amit kihagyott a darabból, magam is ezt gyanítom. – André, ez arra kötelezne, hogy még jobb polgár (*citoyen*) és még becsületesebb ember legyek. – Uram, ön jó ember; de ne higgye, hogy felér apjaurával. Talán egyszer majd így lesz. – André, ez minden? – Volna még valami; de nem merem elmondani. – Mondja csak nyugodtan! – Élek az engedélyével, szóval kissé szűkszavúan meséli el, mi mindent tett értünk az az angol, aki a segítségünkre sietett. Uram, mindenütt vannak derék emberek... Ön azonban alaposan megváltozott, már ha igaz, amit még önről mesélnek. – És ugyan mit mesélnek még? – Hogy odavolt az angolokért. – André! – Hogy úgy tekintett az országukra, mint a szabadság menedékére, az erény, a leleményesség, az eredetiség hazájára. – André! – Ma már nem érdekli a dolog. Hát ha így áll a helyzet, ne is beszéljünk erről többet! A darab szerint amikor az angol meglátta, hogy édesatyja ott áll anyaszült meztelenül, levetkőzött, és saját ruhájával takarta be. Nagyon helyes.

De nem kellett volna kifelejteni, hogy egyik embere ugyanezt tette velem. E feledékenységért engem okolnának, uram, és hálátlannak tartanának, amit mindenképpen szeretnék elkerülni.«

Láthatja, hogy André nem teljesen osztotta az ön nézetét. Ő azt akarta, hogy a jelenet olyan legyen a darabban, amilyen a valóságban volt: ön azt kívánja, hogy olyan legyen, ahogy egy színdarabhoz illik; és egyedül én vagyok a hibás, amiért mindkettejüknek meg akartam felelni.

ÉN *Aki hagyta, hogy egy börtön mélyén, inasa rongyain fekve pusztuljon el* – kemény kifejezés.

DORVAL A kedélyállapot (*humeur*) nyomja rá a bélyegét; egy melankóliában szenvedő ember szájából hangzik el, aki egész életében erényes volt, ám mindeddig egyetlen boldog pillanatban sem volt része, s akinek egy derék ember megpróbáltatásairól mesélnek.

ÉN Tegye hozzá, hogy e derék ember talán az apja; s hogy e megpróbáltatások porrá zúzzák barátja reményeit, nyomorba taszítják szerelmét, újabb keserőséggel súlyosbítva a helyzetet. Ez mind igaz. De mi lesz ellenségeivel?

DORVAL Ha valaha is megismerik művemet, a közönség felettük és felettem is ítélkezni fog. Száz meg száz helyet idéznek majd Corneille-től, Racine-től, Voltaire-től és Crébillontól,²⁴ ahol az adott jellem és helyzet még erősebb kifejezésekre ragadtatta a szerzőt, s ezek soha senkit nem botránkoztattak meg. Ellenségeim erre nem tudnak majd mit felelni; és mindenki látni fogja, amit oly ügyesen lepleznek, hogy nem a jó iránti szeretet lelkesíti, hanem az ember iránti gyűlölet emészti őket.

ÉN De ki ez az André? Szerintem túlságosan jól beszél szolga létére; és bevallom, hogy érzésem szerint abból, amit elmond, bizonyos dolgok akár az ön szájából is elhangozhatnának.

DORVAL Már mondtam; semmi sem teszi az embert annyira ékesszólóvá, mint a szerencsétlenség. André jó nevelésben részesült, de azt hiszem, fiatalkorában kissé szabados életmódot folytatott. A szigetekre került, ahol atyám, aki jó emberismerő volt, szolgálatába fogadta, rábízta ügyei intézését, és jól választott. De nézzük tovább a megjegyzéseit! Mintha halvány vonalat látnék a felvonás zárómonológja mellett.²⁵

ÉN Így van.

DORVAL Mit jelent?

ÉN Azt, hogy a monológ szép, de elviselhetetlenül hosszú.

DORVAL No, hát akkor rajta, rövidítsük le! Lássuk csak: mit szeretne kihúzni belőle?

ÉN Fogalmam sincs.

DORVAL De hát túl hosszú.

ÉN Hiába próbál zavarba hozni, a benyomásom nem fog megváltozni.

DORVAL Lehet.

ÉN Szívesen meghallgatom az érveit.

DORVAL Csak annyit kérdezek, milyennek találta a monológot a szalonban.

ÉN Jónak: de akkor én is megkérdem, mivel magyarázza, hogy az, amit az előadás alatt rövidnek éreztem, olvasáskor hosszúnak tűnt?

DORVAL Azzal, hogy egyáltalán nem írtam le a pantomimot; ön pedig egyáltalán

²⁴ Prosper Crébillon (1674–1762) korában igen népszerű színpadi szerző volt. Nem tévesztendő össze fiával, Claude-dal (1707–1777), aki regényíróként vált ismertté.

²⁵ A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. III. 9.

nem emlékezett rá. Ma még egyáltalán nem tudjuk felmérni, hogy a pantomim milyen fontos szerepet játszhat egy színdarab megírásában és előadásában.

ÉN Lehet, hogy erről van szó.

DORVAL Ráadásul fogadni mernék, hogy még mindig a színházban, a francia színpadon képzeled el a darabomat.

ÉN Vagyis tényleg azt hiszi, hogy darabjának a színházban nem lehetne sikere?

DORVAL Nehezen. Vagy a párbeszédet kellene néhány helyen lerövidíteni, vagy a cselekményt és a színpadot kellene átalakítani.

ÉN Mit ért azon, hogy át kellene alakítani a színpadot?

DORVAL Azt, hogy meg kellene szabadítani mindattól, ami egy amúgy is szűk teret még szűkebbé tesz;²⁶ díszleteket kellene alkalmazni; így más képeket (*tableaux*) is színpadra lehetne állítani, nem csak azokat, amelyeket száz éve láthatunk; röviden, Clairville szalonját mindenestül a színházba kellene áthelyezni.

ÉN Ilyen fontos tehát, hogy legyen színpad?

DORVAL Ez egészen biztos. Képzeld el, hogy egy francia színházi előadáson ugyanannyi díszlet volna, mint az operában, ami ráadásul sokkal inkább gyönyörködtetné a szemet, mert a mesevilág a gyermekeket talán szórakoztatja, de a gondolkodó embernek csak a valóság tetszik... Színpad nélkül nem kap szárnyra a képzelet. Akik lángelmével vannak megáldva, hamar elkedvetlenednek, a középszerű szerzők szolgálai utánzás révén érnek el sikert; egyre inkább ragaszkodunk a kicsinyes illemszabályokhoz (*bienséances*); a közízlés pedig elsekélyesedik... Láttam a lyoni színháztermet?²⁷ Nem kívánok mást, mint hogy legyen egy ilyen épületünk a fővárosban is, s máris színdarabok sora születne, közöttük talán néhány új műfaj is.

ÉN Nem értem: lekötelezne, ha részletesebben kifejtené, mire gondol.

DORVAL Szívesen.”

Bárcsak el tudnám mondani mindazt, amit Dorvaltól hallottam, és úgy, ahogy tőle hallottam! Megfontoltan kezdte; lassanként felhevült; gondolatai egyre gyorsabban követték egymást; s a végén oly sebesen szárnyalt, hogy alig tudtam követni. Íme, ennyit tudtam megjegyezni abból, amit elmondott.

„Szeretném meggyőzni e félénk szellemeket, akik nem ismernek semmi mást, csak azt, ami már létezik – kezdte mondandóját –, hogy ha a dolgok másképpen volnának, akkor is ugyanolyan jónak találnák őket; és mivel az ő szemükben a kor sokkal nagyobb súllyal esik a latba, mint az ész, éppúgy helyeselnék azt, amit most elleneznek, mint ahogy már eddig is gyakran előfordult, hogy utólag ellenezték azt, amit korábban helyeseltek... Ahhoz, hogy az ember megfelelően értékelni tudjon egy képzőművészeti alkotást, több ritka képességre is szüksége van.... Az igazán jó ízléshez fejlett ítélőerőre, sokéves tapasztalatra, becsületos és érzékeny lélekre, emelkedett szellemre, melankóliára hajló természetre és kifinomult érzékszervekre van szükség...”

Egy pillanatra elhallgatott, majd hozzátette:

„A drámai műfaj arculatának megváltoztatásához csak egy nagyon tágas színház kellene, amelyben – ha ezt a darab témája megkívánja – hatalmas teret rendezhetnénk be, ahol egymás mellett sorakoznának az olyan épületek, mint például egy palota osz-

²⁶ A nézők csak 1759-től kezdve, Lauraguais gróf reformjának köszönhetően nem kaphattak többé helyet a színpadon. Voltaire már 1749-ben javasolta e változtatást.

²⁷ Az új lyoni színház Soufflot tervei alapján épült, a munkálatok az ő irányításával kezdődtek 1754-ben; az épületet Muret fejezte be 1756-ban.

lopcsarnoka vagy egy templom bejárata, s a különböző helyszíneket úgy osztanánk el, hogy a néző az egész cselekményt láthassa, de a színészek számára mindig maradjon egy kis zug, ahol elrejtőzhetnek.

Ilyen volt vagy lehetett valaha Aiszkhülosz *Eumenisz*inek színpada. Az egyik oldalon a felbőszült Fúriák Oresztészt keresik, aki elmenekült, míg őket elnyomta az álom; a másikon a bűnöst láthattuk, homlokán kötéssel, amint Athéna szobrának lábát átölelve az istennő segítségéért esdekel. Itt Oresztész fordul panaszával az istennőhöz; amott a Fúriák tombolnak; elmennek, majd ismét előtűnnek, fel-alá rohangálnak a színpadon. Végül egyikük felkiált: »Íme a vérnyom, melyet az anyagiilkos hagyott maga után... Érzem, érzem...« Megy előre. Kegyetlen nővérei követik: a korábbi helyszínt elhagyva Oresztész menedékehez érnek. Körülveszik a gyilkost, szörnyű kiáltásokat hallatva, dühtől remegve, fáklyáikat rázva.²⁸ Micsoda rémület és szájalom (*terreur et pitié*) lesz úrrá rajtunk, amikor az őt üldöző kegyetlen lények ordítása és rémisztő mozgulatai közepette meghalljuk a szerencsétlen Oresztész imáját és panaszszavát! Vajon mikor tudnánk bármi ehhez fogható létrehozni saját színpadainkon? Nálunk egyszerre mindig csak egy cselekmény látható, pedig a valóságban általában több dolog történik egymással egy időben, s ha ezeket egyszerre, egymás mellett tudnánk bemutatni – mivel kölcsönösen erősítenék egymást –, rettenetes hatást gyakorolnának ránk. Így aztán tényleg félelemtől remegve mennénk a színházba, s mégis mindenáron látni akarnánk az előadást; így aztán a múlt kis érzelmek helyett, a hideg taps helyett, a pár elhullajtott könnycepp helyett, amellyel a drámaíró beéri, a darab feldúlna a nézőket, szorongással és rémülettel töltené el a lelkeket; s az antik tragédia e kísérőjelenlései, melyek oly könnyen elérhetők, s melyekben oly kevesen hisznek, köztünk is új-jáélednének. Hogy ismét megelevenedjenek, egy lángelmére várnak, aki képes a pantomimot a beszéddel, egy prózai jelenetet némajelenettel ötvözni, s kihasználni a kettő egyesítéséből származó előnyt, mindenekelőtt azt a rémületes vagy komikus hatást, amely mindenképpen bekövetkezik. Az Eumeniszek, miután bőszült haragjukban fel-alá rohangáltak a színpadon, a szentélyhez érnek, ahol a bűnös menedékre lelt; s a két jelenet máris egybeolvad.

ÉN Két jelenet, hol beszéddel, hol némajátékkal. Értem. De a keveredés okozta zűrzavar?

DORVAL A némajelenet kép (*tableau*); mozgó díszlet. Az operában a szem gyönyöre vajon kisebbíti-e a fül gyönyörét?

ÉN Nem... De eszerint így kellene értenünk azt, amit az antik előadásokról mesélnek, ahol a zenét, a színpadi beszédet és a pantomimot hol együtt, hol külön-külön alkalmazták?

DORVAL Néha; de ez a vita messzire vezetne: maradjunk saját témánknál! Lássuk, mit lehetne tenni ma; és induljunk ki egy olyan történetből, mely sok családban előfordulhat.

Egy apa párbajban veszítette el a fiát: éjszaka van. Egy szolgál, aki a történetek szemtanúja volt, jön, hogy bejelentse a hírt. Belép a szobába, ahol a szerencsétlen apa ép-

²⁸ Diderot szabadon idéz az EUMENISZEK-ből, vö. 244. skk.: „KARVEZETŐ: No lám, hisz itt a férfiú biztos nyoma: / e néma följelentő intelmét kövesd: / mert mint ha sebzett szarvasborjat úz az eb, / követjük cseppről cseppre vére nyomdokát. / E fáradalmas férfiüzéstől zihál / bensőm: bebolygtam már a föld minden zugát, / s szárnyatlan szárnyalással át a tengeren / üztem, hajóknál nem lomhábban, szüntelen, / s most végre itt van, egy zugolyban itt lapul: / nevet felém az embervér friss illata.” (Aiszkhülosz: ORESZTEIA. Devecseri Gábor fordítása. In: AISZKHÜLOSZ DRÁMÁI. Európa, 1985. 311. o.)

pen alszik. Fel-alá sétál a szobában. Lépteit zajára az apa felriad. Megkérdi, ki van ott. – Én vagyok, uram – feleli a szolga elváltozott hangon. – Mi az, mi történt? – Semmi. – Hogyhogy semmi? – Semmi, uram. – Nem igaz. Remegsz; elfordítod a fejed; nem nézel a szemembe. Még egyszer kérdem, mi történt? Tudni akarom. Beszélj! parancsolom. – Mondom, uram, hogy nem történt semmi – feleli újra a szolga, miközben szeméből patakszik a könny. – Ó, te szerencsétlen – kiáltja az apa, s felpattan az ágyról, melyen eddig pihent –, be akarsz csapni! Valami rettenetes baj történt... Meghalt a feleségem? – Nem, uram. – A lányom? – Nem, uram. – Szóval a fiam az?... – A szolga elhallgat; az apa érti, mit jelent e csend; a padlóra veti magát, fájdalom és jajkiáltásai az egész házat betöltik. Pontosan azt teszi és azt mondja, amit a kétségbeesés sugall egy apának, aki elveszíti a fiát, a család egyetlen reménységét.

Ugyanez a szolga az anyához siet: ő is alszik. Az asszony felriad a hirtelen mozdulattal feltépett függöny zajára. – Mi az? – kérdezi. – Asszonyom, a legnagyobb szerencsétlenség, ami csak történhet. Itt a pillanat, hogy keresztényként viselkedjen. Nincs többé fia. – Ó, Istenem! – kiált fel a kétségbeesett anya. Megragadja az ágy mellett lévő fészületet, karjába szorítja; megcsókolja a keresztet; szeméből patakszik a könny; s könnyei a megfeszített Istenre hullanak.

Íme az istenfélő asszony képe (*tableau*): hamarosan a szerető hitvest és a szomorú anyát is láthatjuk. Egy olyan lélekből, amelyben a vallás uralkodik a természetes indulatok felett, csak egy ennél is erősebb megrázkódtatás csalhat elő igazi hangokat.

Eközben a fiú holttestét bevitték az apa szobájába; ott a reménytelenség jelenete forgott le a szemünk előtt, míg az anyánál a jámborság pantomimját láthattuk.

Láthatja, hogy a pantomim és a beszéd miként váltja egymást a két színhelyen. Ezzel kellene helyettesíteni a nálunk szokásos félreszólásokat (*aparté*). Ám közeledik a két jelenet egyesülésének pillanata. Az anya a szolga kíséretében férje szobája felé közeledik... Azon gondolkodom, mi játszódik le ekkor a nézőben... Az anya szeme elé pillanatokon belül férje, a halott fiára boruló apa látványa tárul! De az anya már át is ért a két jelenetet elválasztó téren. Szánalmas jajkiáltások ütik meg a fülét. Aztán mindent lát. Rémulten hátrál. Ereje elhagyja, és eszméletlenül rogy a mellette álló szolga karjába. Szájából hamarosan zokogás tör elő. *Tum verae voces.*²⁹

Itt az egész cselekmény során kevés a szöveg; ám egy lángelme, akinek az üres szüneteket kell kitöltenie, legfeljebb egy-egy rövid szót fog elejteni; egyszer felkiált; más-szor elharapja a megkezdett mondatot: ritkán engedné, hogy a száját elhagyó mondatok akár egészen rövid, összefüggő szöveget alkossanak.

Íme, ez a tragédia; de e műfajhoz szerzők, színészek, színház és talán egy egész nép kell.

ÉN Micsoda? Azt szeretné, ha egy tragédiában ágyat, alvó anyát és apát, fészületet, halottat láthatnánk, két olyan jelenettel, melyben a beszéd és a némajáték váltakozik egymással? És az illem (*bienséances*)?

DORVAL Ó! Kegyetlen illemszabályok (*bienséances*), milyen jámborrrá és kisszerűvé tesztetik a műveket!... De hát – tette hozzá Dorval, s meglepett, milyen hidegvérrel beszél – javaslatom eszerint ma már megvalósíthatatlan?

ÉN Nem hiszem, hogy valaha is eljuttánk odáig.

²⁹ Nem pontos idézet. Vö. „*Respiciere exemplar vitae morumque jubebo / Doctum imitatore et veras hinc ducere voces.*” (HORATIUS: ARS POETICA. 317–318. sor.) Vö. „Nézzed az élet példáit s erkölcsseit, élő / színezetét, hangját, bölcs szerző, s szódd a szövegbe.” (Horatius: ÖSSZES MŰVEI. Bede Anna fordítása. Európa, 1989. 337–338. o.)

DORVAL Hát akkor mindennek vége! Corneille, Racine, Voltaire, Crébillon megkapta a legnagyobb tapsot, amelyről lángelme valaha is álmodhatott; s a tragédia nálunk a tökély csúcspontjára ért.”

Dorvalt hallgatva különös gondolatok jártak a fejemben. Azon tűnődtem, miként lehetséges, hogy egy családban megtörtént eset alapján, melyből komédiát csinált, az összes drámai műfaj szabályait kidolgozta, melankóliája révén viszont folyton csak a tragédiára alkalmazta őket.

Egy percnyi hallgatás után így szólt:

„Azért van még valami remény: bizakodnunk kell, hogy egy nap egy lángelme megérzi majd, hogy a kitaposott ösvényen már nem lehet az elődök magaslatára érni, s dacolva új utat keres; csak így szabadulhatunk meg több olyan előítélettől, melyet a filozófia hasztalan próbált leküzdeni. Többé már nem érvekre, hanem egy műre van szükségünk.

ÉN Van ilyen darabunk.

DORVAL Melyik az?

ÉN A *Sylvie*,³⁰ egyfelvonásos tragédia prózában.

DORVAL Ismerem a darabot: *A féltékeny férj (Le Jaloux)* című tragédiáról van szó. Szerzője érző és gondolkodó ember.

ÉN A jelenet bájos képpel (*tableau*) kezdődik: egy szobabelső tárul elénk, melynek csak a falait láthatjuk. Hátul egy asztalon lámpás, vizeskancsó és kenyér: e hajlékot és e táplálékot szánja a féltékeny férj feleségének hátrálévő napjaira, ilyen sors vár egy erényes asszonyra, akit ura ártatlanul megvádolt. Most képzelje el, hogy az asztal előtt egy síró asszony áll: Gaussin kisasszony.³¹

DORVAL Ön pedig az idézett példa alapján felmérheti, milyen nagy hatással lehet egy kép (*tableau*) a nézőre. Több más olyan részletet is találtam a darabban, ami elnyerte tetszésemet. A mű képes lehet megihletni egy lángelmét; de más darabra van szükség ahhoz, hogy egy egész népet megnyerjünk magunknak.”

Dorval ekkor hirtelen felkiáltott: „Ó, te, akit a génusz lángja hevít, egy olyan korban, amikor másoknak legfeljebb a hideg ész jutott, miért is nem lehetek Eumenisz-ként melletted? Nem hagynálak nyugodni. Megírnád azt a művet; emlékeztetnélek rá, mennyi könnyet csalt a szemünkbe a tékozló fiúnak és inasának jelenete;³² s így amikor majd elhagysz bennünket, nem kellene sajnálattal gondolnunk egy olyan műfajra, amelynek te lehettél volna a megalapítója.

ÉN És hogyan nevezné e műfajt?

DORVAL Családi és polgári tragédiának (*tragédie domestique et bourgeoise*). Az angoloknak ott van *A londoni kereskedő* és *A játékos*,³³ e két prózában írt tragédia. Shakespeare tragédiái félig versben, félig prózában születtek. Az első drámaíró, aki megnevetet minket prózájával, bevezeti a prózát a komédiába. Az első drámaíró, aki prózával fogja előcsalni könnyeinket, bevezeti a prózát a tragédiába.

A művészetben azonban, éppúgy, mint a természetben, minden összefüggő láncot alkot; ha egy szempontból közelítünk az igazsághoz, sok más szempontból is közelebb

³⁰ Paul Landois darabját, a SYLVIE-t 1741-ben rövid ideig játszották a Comédie-Française-ben.

³¹ Jeanne Catherine Gaussin, a Comédie-Française színésznője játszotta Sylvie szerepét.

³² Utalás Voltaire A TÉKOZLÓ FIÚ című drámájára (1736). III. 1.

³³ Edward Moore THE GAMESTER című, 1753-as darabját Diderot fordította elsőként franciára 1760-ban. Saurin 1768-ban e szöveg ihletésére írta BEVERLY című színművét.

jutunk hozzá. Így aztán olyan természetes helyzeteket látunk majd a színpadon, melyeket a lángelmével és a nagy művészi hatással ellentétes szemérem ez idáig kitiltott onnan. Fáradhatatlanul, újra meg újra azt fogom kiáltani a franciáknak: Az Igazság! A Természet! Az ókoriak! Szophoklész! Philoktétész! A drámaíró barlangja bejárata előtt fekvő, szakadt rongyokba öltöztetve állította elének hősét a színpadon. Philoktétész a porban fetreng; iszonyatos fájdalmat érez; kiabál; artikulálatlan üvöltés tör ki belőle. A díszlet egyszerű volt, a darabban nem volt semmi keresettség. Igazi ruhák, igazi beszédek, egyszerű és természetes cselekmény. Ízlésünk komoly hanyatlásáról tanúskodna, ha e látvány nem hatna ránk erősebben, mint egy gazdagon felékesített, drága kelmékbe bújtatott emberé...

ÉN Mint aki épp most lépett elő az öltözőszobából.

DORVAL Gondosan kiszámított léptekkel sétál fel-alá a színpadon, s azzal rágja a fülünket, amit Horatius az

»...*Ampullas, et sesquipedalia verba*«³⁴

kifejezéssel ír le, vagyis »szentenciákkal, üres frázisokkal, másfél verslábat kitevő szavakkal«.

Semmiről sem feledkeztünk meg, amivel tönkretelhettük a dráma műfaját. Az ókoriaktól átvettük a ritmikus verselést, mely olyannyira illett azokhoz a nyelvekhez, melyekben erős a nyomaték, és a rövid meg hosszú magánhangzók miatt a szótagok időmértéke között jelentős különbség van; mely illett a tágas színházakhoz, a ritmus szerint lejegyzett és hangszerekkel kísért szöveghez; s lemondunk a cselekmény és a párbeszéd egyszerűségéről, a képek (*tableaux*) igazságáról.

Nem akarom visszaállítani a színpadra a nagy *soccus*okat és a magas talpú *koturnus*okat, a hatalmas jelmezeket, a maszkokat, a szócsóket, jóllehet, ezek mind egy adott színházi rendszer szükségszerű kellékei voltak. De nem lehet, hogy e rendszer értékes elemeket is rejtett magában? És tényleg azt hiszi, helyes volt még súlyosabb béklyóba szorítanunk a lángelmét akkor, amikor egyébként is le kellett mondania egy rendkívül hasznos eszközről?

ÉN Miféle eszközről?

DORVAL A nagy létszámú közönségről.

Ma már a szó szoros értelmében véve nincsenek nyilvános előadások. Hogy is lehetne összehasonlítani azt a tömeget, mely nálunk legfeljebb telt ház esetén gyűlik össze, az athéni vagy római nép sokaságával? Az ókori színházakban akár nyolcvanezer polgár is elfért. Scaurus színpadát háromszázhatvan oszlop és háromezer szobor díszítette.³⁵ E színházak megépítésekor mindent bevetettek, ami növelhette a hangszerek és az emberi hang erejét. Az emberi hangot nagyszerű hangszernek tekintették. »*Uti enim organa in aeneis laminis, aut corneis echeis ad chordarum sonituum claritatem perficiuntur: sic theatrorum, per harmonicen, ad augendam vocem, ratiocinationes ab antiquis sunt constitutae.*«³⁶

³⁴ Vö. „*Telephus és Peleus, száműzöttten s kirabolva / elveti ám a cikornyát, hat rőf szók szavalását, / egyszerűen, hal-kan szól, hogy meghassa a nézőt...*” (Horatius: ARS POETICA. Bede Anna fordítása. I. k. 331. o.)

³⁵ Aemilius Scaurus (162–89) római konzul jelentős közmunkák megrendelője és irányítója volt.

³⁶ „*Mert ahogyan a hangszereket vékony bronzlemezekkel vagy szarvakból való ekheioszokkal látják el, hogy húrjaik tisztán szóljanak, úgy a régiek a színházakat is a harmóniatan számításaiával alkották meg, hogy erősítsék a hangot.*” (Vitruvius: TIZ KÖNYV AZ ÉPÍTÉSZETRŐL. V. 3. Képzőművészeti Kiadó, 1988. 147–148. o. Gulyás Dénes fordítása.)

E ponton félbeszakítottam Dorvalt, és ezt mondtam: „Színháztermeinkkel kapcsolatban szívesen elmesélnék önnek egy kis történetet.”

„Kérni fogom rá! – felelte; majd így folytatta: – Gondolja meg, micsoda erőt jelent egy ekkora sokaság a nézőtéren, hiszen ön is tudja, mennyire képesek befolyásolni egymást az emberek, és zendülések idején miként ragadják el a tömeget a szenvedélyek. Negyven-ötvenezer ember nem törődik az illemszabályokkal. És képzelje el, hogy a köztársaság valamely nagy alakjának szeméből könnycepp bújik elő, mit gondol, fájdalomla milyen hatást váltana ki a többi nézőből? Mi lehetne megrázóbb egy mélységes tisztelet övezte férfiú fájdalmánál?

Aki nem érzi, hogy a körülötte lévő tömeggel együtt őt is fokozatosan magával ragadja a szenvedély, annak valami rejtett hibája van; furcsa, magányos természet az ilyen, s ezt én ellenszenvesnek találom.

Ám ha természetes, hogy a tömeg hatására a néző szenvedélye felhevül, hogy is ne volna ez hatással a szerzőkre, a színészekre? Micsoda különbség van aközött, hogy egy adott nap nem tudom, hánytól hányig pár száz embert szórakoztatunk egy sötét kis helyiségben; vagy pedig ünnepnapokon a legpompázatosabb épületeket elfoglalva egy egész nép figyelmét lekötjük, s a falakon belül és kívül látjuk e megszámlálhatatlan sokaságot, amelynek szórakozása vagy unalma tehetségünkön múlik?

ÉN Nagy jelentőséget tulajdonít a kifejezetten helyi adottságoknak.

DORVAL Rám ilyen hatással volnának; és azt hiszem, nem tévedek.

ÉN De önt hallgatva az ember azt gondolná, hogy épp e körülmények miatt maradt fenn vagy talán alakult ki a színházban a költészet és az emfázis.

DORVAL Nem kívánom, hogy elfogadják e feltevést. Csak annyit kérek, hogy fontolják meg. Vajon nem elég valószínű-e, hogy a színészeknek azért kellett hangosan beszélniük, minden egyes szótagot élesen tagolva, gondosan ügyelve a kiejtésre, hogy azért volt szükség a verselésre, mert a hatalmas számú nézősereg miatt le kellett küzdeni a tömeg moráját, mely még a legfeszültebb pillanatokban is hallható volt? Horatius azt mondja a drámához illő versmértékről:

»*Vincentem strepitus, et natum rebus agendis*«³⁷

»elnyomja a lármás nézőtér moráját, s megpörgeti jól a cselekményt.«³⁸ De nem szükségszerű-e vajon, hogy e túlzás ugyanekkor és ugyanebből az okból következően a járásra, a taglejtésre és a cselekmény többi elemére is kiterjedjen? Így született meg a művészet, melyet színpadi deklamációnak neveztek.

Bármiként legyen is; akár a költészet teremtette meg a színpadi deklamációt; ez utóbbi pedig szükségképpen hozta létre és tartotta fenn a színpadon a költészetet a maga sajátos emfázisával; akár azért maradhatott fenn ily sokáig e fokozatosan kialakuló rendszer, mert elemei szorosan egymásra épültek, annyi biztos, hogy mindaz, ami a színpadi cselekményben fel van nagyítva, amint létrejön, el is tűnik. A színész a színpadon hagyja a túlzást, és ott kezdi újra.

Van egy olyasfajta egység, amelyet mintegy öntudatlanul keresünk, s amelyhez – ha megtaláltuk – mindenáron ragaszkodunk. Ez az egység szabja meg az öltözéket, a hanghordozást, a mozdulatokat, a magatartást, a templomokban felállított szószéken

³⁷ Horatius: ARS POETICA. 82. sor.

³⁸ Bede Anna fordítása. (I. k. 330. o.)

éppúgy, mint az útkereszteződésekben összeácsolt emelvényen. Nézzen meg egy személyvesztőt a Dauphine tér környékén: a szívárvány összes színében pompázik; ujjai alig látszanak a gyűrűktől; kalapja körül hosszú, vörös tollak lengedeznek. Majmot vagy medvét hord magával; gólyalábra áll; torkaszakadtából ordít; eszeveszetten hadonász: s mindez illik a helyhez, a szónokhoz és közönségéhez. Tanulmányoztam egy kicsit az ókoriak színpadi rendszerét. Remélem, egy nap beszélhetek majd önnek erről, elfogulatlanul bemutatva jellegzetességeit, előnyeit meg hátrányait, s bebizonyíthatom, hogy azok, akik támadták, nem foglalkoztak vele elég behatóan... De mi is az a történet, melyet színháztermeinkkel kapcsolatban akart elmesélni?

ÉN Nos, mindjárt elmondom. Volt egy kissé libertinus barátom. Vidéken komoly bajba keveredett. Az ügy várható következményeitől tartva a fővárosban keresett menedéket; hozzám költözött. Mivel szerettem volna valami mulatságot szerezni az ott-honomban senyvedő rabnak, egy nap, amikor a színházban épp előadás volt, azt javasoltam, nézzük meg a darabot. Már nem tudom, melyik színház volt a három közül.³⁹ A történet szempontjából nincs is jelentősége. Barátom igent mond. Elindulunk, én mutatom az utat. Odaérünk a bejárathoz; de az épület előtt álló örök, a bejáratként szolgáló sötét kis kapuk és a vasráccsal lezárt lyuk láttán, melyen át a jegyeket adják ki, a fiatalember azt képzei, egy tömlőc kapujában áll, ahol parancsot kaptak arra, hogy bebörtönözzék. Mivel bátor ember, szilárdan megveti a lábát; kezét kardja markolatára teszi; méltatlankodó tekintettel felém fordul, és felkiált, hangjában harag és megvetés keveredik: *Ó, barátom!* Kitaláltam gondolatát. Megnyugtattam; és úgy hiszem, ön is belátja, hogy a félreértés nem volt alaptalan...

DORVAL De hol is tartunk a darab vizsgálatában? Mivel ön kényszerít folytonos kísérőkre, nyilván azt is feladatának tekinti, hogy visszatereljen a helyes útra.

ÉN A negyedik felvonásnál tartunk, az ön jelenete következik Constance-szal...⁴⁰ Egyetlen ceruzavonást látok; de az az első sortól egészen az utolsóig tart.

DORVAL Mi váltotta ki nemtetszését?

ÉN Először is a tónus; szerintem ez meghaladja egy nő képességeit.

DORVAL Egy hétköznapi nő képességeit talán igen. De majd megismeri Constance-t; és lehet, hogy akkor az lesz az érzése, a jelenet nem ér fel hozzá.

ÉN Olyan kifejezések, gondolatok vannak a szövegben, melyek inkább öntől, mintsem őtőle származnak.

DORVAL Ez elkerülhetetlen. Kifejezéseinket, gondolatainkat azoktól kölcsönözzük, akikkel együtt élünk, akikkel beszélgetünk. Aszerint, hogy mennyire tiszteljük őket (és Constance nagyon tisztel engem), lelkünket oly erővel színezik át lelkük árnyalatai. Jellemem óhatatlanul nyomot hagyott az övé; az övé pedig Rosalie-én.

ÉN És a jelenet hosszúsága?

DORVAL Na tessék, megint visszatért a színpadra! Ez már régóta nem fordult elő. Azt képzei, Constance meg én egy emelvény szélén állunk, jól kihúzzuk magunkat, egymás profilját nézzük, és felváltva szavaljuk el a kérdést meg a választ. De hát így történt ez a szalonban? Hol leültünk, hol felálltunk; időnként fel-alá járkáltunk. Gyakran megálltunk, és egyáltalán nem siettettük egy olyan beszélgetés végét, mely mindkettőnkét egyformán érdekelt. Mi mindent mondott nekem! S én mi mindent válaszoltam! Ha tudná, hogy szólt hozzám ez az elszánt lélek, amikor elzárkózott az észérvek

³⁹ A három lehetséges színház: az Opéra, a Comédie-Française és a Comédie-Italienne.

⁴⁰ A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. IV. 3.

elől, s hagyta, hogy édes ábrándok és nyugalom telepedjen rá! *Dorval, lányai becsületek és jámborak lesznek, fiai nemeslelkűek és büszkék. Elbűvölő lesz valamennyi gyermeke...* Képtelen vagyok elmondani önnek, mennyire értékesek voltak e szavak, melyeket gyengéd és méltósággal teli mosoly kísért.

ÉN Értem. Clairon kisasszonyt⁴¹ képzelem magam elé, az ő szájából hallom e szavakat.

DORVAL Nem, csak a nők ismerik e rejtélyes művészet titkát. Mi, férfiak kemény és vértelen észemberek vagyunk.

»Nem gondolja, hogy még mindig jobb, ha az ember hálátlan gyermekeket nevel fel, mint ha meg se próbál jót cselekedni? – kérdezte még Constance. –

A szülők aggodalommal és félelemmel teli szeretettel szeretik gyermekeiket, s így elkényeztetik őket. Van egy másfajta, figyelmes és nyugodt szeretet is, mely becsületesé teszi őket; ez az igazi atyai szeretet.

Az unalom, melyet minden olyasmitől érzünk, ami a tömeget szórakoztatja, abból fakad, hogy őszintén vonzódunk az erényhez.

Van egy mindenre kiterjedő erkölcsi érzék, mely a gonosz emberekből hiányzik.

Az a legboldogabb, aki lehető legtöbb embertársát teszi boldoggá.

A halálvágy oly gyakori kívánság, mely – legalábbis időnként – bizonyítja, hogy vannak az életnél értékeesebb dolgok is.

A becsületes embert még azok is tisztelik, akik nem azok, legyen akár egy másik bolygó lakója.

A szenvedélyek több előítéletet győznek le, mint a filozófia. A hazugság vajon hogyan tudna nekik ellenállni? Néha az igazságot is megdöntik.«

Még valamit mondott nekem, amiben igazság szerint nem volt semmi különös, de annyira emlékeztetett saját helyzetemre, hogy megrémültem tőle.

Azt mondta, »nincs olyan ember, bármilyen tisztességes legyen is, aki a szenvedély hevében szíve mélyén ne kívánná egyszerre az erény dicsőségét és a bűn előnyeit«.

Jól eszembe véstem e gondolatokat; de arra már nem emlékeztem, miként is kapcsolódtak egymáshoz; és nem illettek a jelenetbe. Abból, ami belekerült, és amit az imént elmondtam, úgy hiszem, már láthatja, hogy Constance gondolkodó lény. Így aztán magával ragadott, érvei porrá zúzták minden ellenvetésemet, amit kedélyállapotom (*humeur*) mondatott velem.

ÉN Látom, hogy e jelenetben aláhúztam egy részt; de már nem tudom, miért.

DORVAL Olvassa, mi van ott!

ÉN Felolvasom: »Semmi, még a bűn sem ragadja annyira magával az embert, mint az erény.«⁴²

DORVAL Értem. Hamisnak érezte az aforizmát.

ÉN Pontosan erről van szó.

DORVAL Túlságosan ritkán gyakorlom az erényt, de senki nem becsüli nálam jobban. Az én szememben az igazság és az erény olyanok, mint két hatalmas szobor, mely a föld felszínéről emelkedik a magasba, és mozdulatlanul áll a környező pusztítás és romok között. E két nagy szoboralakot olykor felhők takarják. Az emberek ilyenkor a homályban tapogatóznak. A tudatlanság és a bűn, az elvakultság és a hódítások kor-

⁴¹ Claire Legris de Latude, más néven Clairon kisasszony (1723–1803) a Comédie-Française színésznője volt, aki közeli ismeretségben állt a filozófusokkal.

⁴² A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. IV. 3.

szaka ez. De elérkezik a pillanat, amikor a felhő szertefoszlik; ekkor az emberek térdre borulnak, felismerik az igazságot, és hódolnak az erény előtt. Minden elmúlik; ám az erény és az igazság megmarad.

»Az erény szerintem nem más, mint az erkölcsi kérdésekben való rendszeretet. A rendszeretet általában egészen kicsiny gyermekkorunkban kifejlődik bennünk; korábban kialakul lelkünkben, mint bármely más tudatos érzelem«, mondta Constance, s így állított szembe önmagammal; munkál bennünk, anélkül, hogy észrevennénk; ez a tisztesség és a jó ízlés alapja; a jóra sarkall, egészen addig, míg meg nem zavarja a szenvedély; még tévedéseinkben is velünk van; olyankor minden lehetséges eszközzel a rosszat segíti. Ha el lehetne fojtani, előfordulhatna, hogy valaki másokkal ellentétben nem a bűn, hanem az erény miatt érezne lelkiismeret-furdalást. Amikor azt látom, hogy egy gazfickó képes hóstettet véghezvinni, továbbra is meg vagyok győződve róla, hogy a jó emberekben sokkal erősebb a jóság, mint a gonosz emberekben a gonoszság; hogy a jó sokkal szorosabban tartozik hozzánk, mint a rossz, és általában egy gonosz ember lelke mélyén több jóság marad, mint amennyi gonoszság van a jó emberek lelkében.

ÉN Egyébként is az az érzésem, hogy egy nő erkölcsi elveit nem lehet úgy elemezni, mint egy filozófus aforizmáit.

DORVAL Ó! Ha Constance hallaná, mit mond!...

ÉN De nem túlzás ez az erkölcsan egy színpadi mű esetében?

DORVAL Horatius azt javasolta, hogy a költő Szókratész műveiből merítse tudományát:

»*Rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae.*«⁴³

Nos, én úgy gondolom, hogy egy munkának, bármilyen legyen is, magán kell viselnie a század szellemének nyomát. Ha tisztább az erkölcs, ha kevesebb az előítélet, ha az emberek általában hajlanak a jótékonyásra, ha egyre szélesebb körben érezhető a hasznos cselekedetek iránti vágy, ha a népet érdekli, mit csinál egy miniszter, ezt észre kell vennünk, még egy komédiában is.

ÉN Bármit mondjon is, kitarok álláspontom mellett. Szerintem a jelenet nagyon szép és nagyon hosszú; ettől még nem tisztelem kevésbé Constance-t; boldog vagyok, hogy létezik a világon olyan asszony, mint ő, és hogy ez az asszony épp az öné...

Egyre halványabbak a ceruzavonások. De azért van itt még egy.

Clairville önre bízta sorsát; jön, hogy megtudja, ön miként határozott. Ön feláldozta szenvedélyét, és vagyonának sorsa is eldőlt. Nagylelkűségének köszönhetően Clairville és Rosalie ismét gazdag. Hogy ezt eltitkolja barátja elől, megértem; de miért talál örömet abban, hogy kínozza, miért sorol fel olyan akadályokat, melyek már elhárultak?⁴⁴ Tudom, innen jut el a kereskedelem dicséretéhez. E dicséret jogos, növeli a mű hasznosságát és tanító jellegét; de elnyújtja a jelenetet, és én kihúznám.

»...*Ambitiosa recidet
Ornamenta.*...«⁴⁵

⁴³ „Sokratinus könyvek mondják neked el: mi a lényeg.” (ARS POETICA. 310. sor. Bede Anna fordítása. I. k. 337. o.)

⁴⁴ A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. IV. 5.

⁴⁵ „éjszínű késsel nyeseget minden hiuságot”. (ARS POETICA. 447. sor. Bede Anna fordítása. I. k. 342. o.)

DORVAL Látom, hogy ön szerencsés csillagzat alatt született. Egy komoly erőfeszítés után az embernek szüksége van valami felüdülésre, amit képtelen magától megtagadni, és ezt ön is tudná, ha valaha is előfordult volna, hogy csak kínkeservesen tudta rászánni magát az erény gyakorlására. Önnek soha nem volt szüksége arra, hogy fellelegezzen... Én valóságos győzelmi mámorban úsztam. A világ legbecsületesebb érzéseit csaltam elő barátom szívéből; láttam, hogy még annál is többet érdemel, mint amit addig tettem érte. És ön szerint ez nem természetes! Épp ellenkezőleg, a szereplők jellemé alapján kellene felismernie a különbséget egy képzeletbeli és egy valós esemény között.

ÉN Lehet, hogy igaza van. De mondja csak, Rosalie nem utólag írta bele a negyedik felvonás első jelenetébe a következő sorokat: »A szerető, ki valaha oly kedves volt szívemnek! Clairville, akit még mindig tisztetek stb.«

DORVAL De igen, eltalálta.

ÉN Nem marad más hátra, mint hogy dicsérjem a darabját. El sem tudom mondani, mennyire elégedett vagyok az ötödik felvonás harmadik jelenetével. Mielőtt elolvastam volna, arra gondoltam: Megpróbálja elfordítani magától Rosalie-t. Esztelen terv, mely már Constance-szal sem vált be, és ezúttal sem kecsegtet több sikerrel. Mit mondhatna a lányok, ami nem a tiszteletet és a gyengédséget fogja erősíteni benne? Csakhogy lássuk, mi történt! Elolvastam a jelenetet, és mélységesen meggyőződtem arról, hogy nincs nő, aki – ha a becsület utolsó szikrája megmaradt benne – Rosalie helyében ne fordult volna el öntől, s ne tért volna vissza szeretőjéhez; s megértettem, hogy az emberi szívet igazsággal, becsületességgel és ékesszólással bármire rá lehet bírni.

De hogy lehet, hogy a darab nem művészi lelemény, s mégis a legkisebb esemény is gondosan elő van benne készítve?

DORVAL A drámai művészet csak azért készíti elő az eseményeket, hogy megannyi láncszemként összefűzze őket; és csak azért fűzi össze őket a színművekben, mert a természetben is ilyen szigorú rendben következnek egymás után. A művészet még azt a kifinomult módszert is utánozza, amellyel a természet elrejtje előlünk az okozatok láncolatát.

ÉN Úgy vélem, a pantomim nemegyszer igen természetes és igen fortélyos módon segíthet az események előkészítésében.

DORVAL Bizonyára: és van is erre példa a darabban. Mialatt André elmesélte, milyen szerencsétlenségek érték a gazdáját,⁴⁶ százszor is eszembe jutott, hogy apámról beszél; és efeletti aggodalmamat olyan mozdulatokkal fejeztem ki, amelyek a figyelmes nézőben is könnyen felkelthették e gyanút.

ÉN Dorval, egészen őszinte leszek. Időnként olyan kifejezések ütöttek meg a fületem, melyeket nemigen használnak a színházban.

DORVAL Melyeket ugyanakkor senki nem merne szóvá tenni, ha egy neves szerző darabjában szereplnének.

ÉN Olyanokat is találtam, amelyek bárki szájából elhangozhatnak, a legjobb írók műveiben is előfordulnak, s lehetetlen volna megváltoztatni őket anélkül, hogy a gondolat ne szenvedne csorbát; de tudja, hogy minél romlottabbak egy nép erkölcsői, annál tisztább lesz a színpad nyelve, s hogy a bűn megteremti a maga saját nyelvezetét, mely fokozatosan elterjed, s ezzel tisztában kell lenni, mert veszélyes azokat a kifejezéseket használni, amelyeket már megkaparintott magának.

DORVAL Helyes a meglátása. Már csak az a kérdés, hol a határ, mennyire kell távol tartanunk magunkat a bűntől. Ha az erény nyelve oly mértékben szegényedik, ahogy a bűné gyarapszik, hamarosan megszólalni sem tudunk anélkül, hogy ostobaságot mondanánk. A magam részéről úgy vélem, számtalan olyan helyzet van, amikor az ember jó ízlését és erkölcsi elveit tartaná tiszteletben azáltal, hogy megvetően utasítja el a libertinusok e térhódítását.

Már most látom, hogy ha valaki társaságban nem szégyelli, hogy túlságosan kényes a füle, mások pironkodnak helyette. A francia színház vajon e példát akarja követni, s arra vár, hogy szótára olyan szegényes legyen, mint a dalszínházé, a tisztességes kifejezések száma pedig a zenei kifejezésekével legyen azonos?

ÉN Tessék, ennyit akartam elmondani a részletekkel kapcsolatban. Ami a cselekmény menetét illeti, egy hibát látok benne; lehet, hogy nem tartozik a tárgyhoz: ön majd eldönti. Megváltozik a darab jellege. Az első felvonástól a harmadik felvonás végéig az erény boldogtalanságáról van szó; a mű további részében pedig az erény győzelméről. Fenn kellett volna tartani a zűrzavart, ami egyébként nem is lett volna nehéz feladat, és folytatni az erény próbatételeinek és kínjainak bemutatását.

Például minden maradhatna úgy, mint a darab kezdetétől egészen a harmadik felvonás negyedik jelenetéig: Rosalie ekkor tudja meg, hogy ön nőül veszi Constance-t, fájdalmában elájul, és haragjában azt mondja Clairville-nek: »Hagyjon magamra... Gyűlölöm...«; ekkor Clairville gyanút fogna; ön pedig megharagszik a tapintatlan barátára, aki tört döf a szívébe anélkül, hogy észrevenné; és így érne véget a harmadik felvonás.

Most lássuk, hogy oldanám meg a negyediket! Az első jelenetet nagyjából úgy hagynám, ahogy van; csak hogy Justine elmondaná Rosalie-nak, hogy valaki hírt hozott az apjáról; hogy a hírnök titokban találkozott Constance-szal; és hogy a jelek szerint rossz hírek érkeztek. E jelenetet követné a harmadik felvonás második jelenete, amelyben Clairville Rosalie lába elé veti magát, és megpróbálja maga felé hajlítani a lány szívét. Ezután Constance következik, aki Andréval együtt érkezik; az inast kérdésekkel ostromolják; Rosalie megtudja, milyen szerencsétlenségek érték az apját: innen már nagyjából el tudja képzelni, miként érne véget a darab. Mivel Clairville és Rosalie szenvedélyét egyaránt felkavarta, talán még az eddigieknél is nagyobb bajba került volna. Időnként elfogta volna a kísértés, hogy mindent bevalljon. S végül talán meg is tette volna.

DORVAL Értem, mire gondol; de ez már nem a mi történetünk. És atyám mit mondott volna? Egyébként tényleg olyan biztos benne, hogy ez segített volna a darabon? Azáltal, hogy ilyen rettenetes szélsőségek közé szorít, egy meglehetősen egyszerű történetből igen bonyolult darabot csinált volna. Színpadiasabb lettem volna...

ÉN És szokványosabb is, ez igaz; de a darabnak egészen biztosan sikere lett volna.

DORVAL Meglehet, ugyanakkor igen rossz ízlésről árulkodott volna. Biztos, hogy így kevesebb nehézség lett volna benne; de azt hiszem, még kevesebb igazság és valódi szépség lett volna az izgalom fenntartásában, mint a nyugalom megőrzésében. Gondoljon arra, hogy ekkor kezdődnek az áldozatok, melyeket az erény vállal, s melyek aztán logikus lánccolatot alkotnak. Nézze meg, hogy az emelkedett beszéd és az erőteljes jelenetek miként követik a patetikus helyzetet. Csakhogy e nyugalom közepette Constance, Clairville, Rosalie sorsa és az enyém is bizonytalan marad. Kiderül, mire készülök; de semmi nem mutat arra, hogy sikerrel járok. Tény, hogy Constance-nál semmit nem érek el; s még ennél is valószínűtlenebb, hogy Rosalie-nál több szeren-

csével járhatok. Az ön által felvázolt tervezetben vajon mi lehetett volna elég fontos ahhoz, hogy e két jelenetet helyettesítse? Semmi.

ÉN Már csak egy kérdésem maradt: ez a darab műfajára vonatkozik. Nem tragédia; nem komédia. Akkor hát micsoda, és hogyan nevezzük?

DORVAL Ahogy tetszik. De ha ön is úgy akarja, holnap együtt keressük meg a hozzá illő nevet.

ÉN És miért nem ma?

DORVAL Most mennem kell. Üzentem itt a közelben két gazdának; már közel egy órája várnak otthon.

ÉN Újabb peres ügyet kell rendeznie?

DORVAL Nem: kicsit másról van szó. Az egyik gazdának van egy lánya; a másiknak meg egy fia: a két gyermek szereti egymást; de a lány gazdag; a fiú nincstelen...

ÉN Ön meg azt szeretné, ha a szülők megegyeznének, a gyermekek pedig boldogok lennének. Vizontlátásra, Dorval! Holnap ugyanitt találkozunk.”

(Folytatása következik.)

Ludassy Mária

NYELV ÉS REND

De Bonald nyelvelmélete – a tradicionalista politikai filozófia paradigmája

Louis-Ambroise De Bonald (1754–1840), a francia restauráció meghatározó ideológusa politikai, filozófiai tradicionalizmusát a legtradicionalisabb elemekből építi fel: tomista típusú természetjogi tanítás, ultramontán katolicizmus, intranszigenens royalizmus. Stílusa sem vetekedhet Burke vagy De Maistre (pre)romantikus tirádáival, költői képeivel, retorikai bravúrjaival. Egyetlen elemében modern az elejétől a végéig premodern De Bonald politikaelmélete: az emigrációban Herdertől és Humboldtól tanult nyelvfilozófia történelemfilozófiai és társadalombölcséleti adaptációjával új érvet, sőt új argumentációtípust honosított meg az antiliberalizmus, az individualizmuskritika, az emberi jogok bírálata szférájában.

Első műve, mely egy évvel követte Joseph de Maistre **ELMÉLKEDÉSEK FRANCIAORSZÁGRÓL**, illetve Edmund Burke **KIRÁLYGYILKOS BÉKE** című opusait, **A VALLÁSI ÉS POLITIKAI HATALOM ELMÉLETE** (teljes címén: **THÉORIE DU POUVOIR POLITIQUE ET RELIGIEUX DANS LA SOCIÉTÉ CIVILE, DÉMONTRÉE PAR LE RAISONNEMENT ET PAR L'HISTOIRE**) 1796-ban nem várt sikert aratott: az ultraroyalisták, az emigráció ultrái szája íze szerint megírt tradicionalista-tekintélyelvű könyv itáliai hadjárata alatt Bonaparte kezébe került, s elragadtatással töltötte el az ifjú hadvezért, akinek korábbi liberális filozófus barátai és hívei (az „ideológusok”, Destutt de Tracy, Volney, Cabanis) ezzel a hatással magyarázták a leendő első konzul antiliberalis-autoritárius fordulatát. De Bonald, a többi királypárti ultrával ellentétben nem csak a restauráció idején térhetett haza: a császárság alatt a francia felsőoktatás